

İlkokul Öğrencilerinde Görünüşsel Edim*

Özay Önal, Milli Eğitim Bakanlığı, ozayonal@gmail.com

Recommended citation: Önal, Ö. (2017). İlkokul Öğrencilerinde Görünüşsel Edim. *Journal of Language Research (JLR)*, 1(1), 37-48.

Öz: Smith'in "iki bileşenli görünüş kuramı"na göre, görünüş bir eylem, olay ya da durumun içkin zamansal yapısı ve konuşucu tarafından nasıl sunulduğu hakkında bilgi aktarır. Hâl türü görünüşü ve bakışaçısı görünüşü olmak üzere iki tipi vardır. Hâl türü görünüşü eylemin zamansal iç yapısı, başlama ve bitiş noktaları, süresi, anlık olarak gerçekleşip gerçekleşmemesi, varsa gerçekleşme evreleri gibi bilgiler içerir. Bakışaçısı görünüşü ise eylemin "bitmiş" veya "sürüyor olma" ekseninde konuşucunun tanık olduğu kısmının aktarılmasını sağlar. Eylemin hâl ve bakışaçısı türü gerek birbirleri ile gerekse zaman belirteçleri ile etkileşimde bulunurlar. Smith'in "iki bileşenli görünüş kuramı" temel alınarak yapılan bu deneysel çalışmada, ilkökul çağı çocuklarında görünüşsel edim gelişiminin ne tür görünümler sergilediğini betimlemek amacıyla ilkökul birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflardan oluşan 220 kişilik araştırma grubuna bir test uygulaması yapılmıştır. Katılımcılardan, anadillerine (Türkçe) ait sezgisel bilgilerini kullanarak, formlarda verilmiş olan tümcelerin "anlamsal kuruluş" olarak DOĞRU veya YANLIŞ olduğuna karar vermeleri istenmiştir. Formlarda, hâl ve bakışaçısı görünüş türlerini içeren 59 tümceye yer verilmiştir. Tümceler, eylem-zaman belirteci uyumu sergileyen (örn. "Canan bazen hasta bazen değil") ve sergilemeyen (örn. "Erol bazen satranç biliyor") örnekler içermektedir. Sonuçlar, katılımcıların DOĞRU/YANLIŞ kararlarındaki isabetliliğin sınıf kademesindeki yükselişe koşut olarak arttığını, yani görünüşsel edimin gelişim sergilediğini göstermiştir. Katılımcıların durumsal ve edimsel hâl türü-zaman belirteci uyumunu değerlendirmede diğer hâl türlerine göre daha fazla zorlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Dilbilim, dilbilgisi, görünüş, kılınış, hâl türü, bakışaçısı türü, zaman belirteçleri*

Aspectual Performance of Primary School Students

Abstract: According to Smith's "two-component theory of aspect", aspect whether it is situation or viewpoint type, convey information about temporal qualities of an event or state such as beginning, duration and end. While situation type focuses on the inner temporal structure of an event or state, viewpoint type refers to the presentation of an event from the speaker's perspective. Aspectual meaning interacts with the temporal adverbials. In this research, a judgement test was applied to 220 primary school students including first, second, third and fourth graders. Subjects were supposed to make true/false judgements on the appropriate use of temporal adverbials with verbs having various aspectual features using their intuitional knowledge of native language (Turkish). Fifty-nine sentences were used. While aspectual meaning was compatible with temporal adverbials in some sentences (for example "Canan bazen hasta bazen değil"), it was not in some others (for example "Erol bazen satranç biliyor"). The results showed that percentage of right judgement rises with the age, which means an improvement in aspectual performance. Stative and activity situation type verbs and their agreement with time adverbs were found to be more difficult for the subjects than the other types.

Keywords: *Linguistics, grammar, aspect, situation type, viewpoint type, temporal adverbials*

GİRİŞ

*Görünüş*¹, *dilbilgisel zaman* (tense) ve *kiplik* (modality) gibi bir dilsel kategoridir. *Dilbilgisel zaman*, gerek anadili eğitiminde gerekse yabancı dil öğretiminde "belirtik" olarak üzerinde durulan bir başlık iken, *görünüşsel anlam* çoğunlukla konuşucunun "dilsel sezgilerine" bırakılan ve "anlama dâhil" olarak kabul edilen bir alan görüntüsü içindedir. Okullaşma süreci boyunca öğrenciler Türkçe, Matematik, Hayat Bilgisi/Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi gibi ders başlıkları üzerinden öğrendikleri yeni bilgileri anadilleri aracılığıyla edinmekte, bu sayede eş zamanlı olarak edimsel gelişim de kaydetmektedirler. Öğrenci, bu uzun süreçte farklı sözcüksel kategorilerden (ad, eylem, sıfat, ilgeç, belirteç vb.) pek çok

* Bu çalışma 22-23 Eylül 2017 tarihlerinde Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Uluslararası Karadeniz Dil ve Dil Eğitimi Konferansında sözlü olarak sunulmuştur.

¹ *Görünüş* ve *kılınış* terimlerinin Türkçe alanyazında karıştırıldığı kimi araştırmacılarca dile getirilmektedir. Konuyla ilgili olarak Aksan (2003), Aksan (2007) ve Güven (2008) incelenebilir.

yeni sözcüğü dağarcığına katarken zaten bildiklerini ise “doğru kullanım” açısından pekiştirir. Özetle, okullaşma sürecinde kendini gösteren en dikkat çekici dilsel gelişim anadili söz varlığındadır.

Okullaşmanın hemen öncesinde, çocuğun anadilinin formal özelliklerini (sözdizim, biçimbilim, sesbilim) büyük ölçüde edindiği bilinmektedir (VanPatten, 2015). Bunun paralelinde zaman ve kiplik edimi de belli bir edim düzeyi sergiler. Ancak anlam-kullanımbilimsel edim gelişiminin daha uzun bir sürece yayıldığı görüşünü destekleyen çalışmalar da vardır (Önal, 2016; Önal, 2017). Bu çalışmada da, dil yetisinin anlamsal bileşeninin önemli bir unsuru olan *görünüşsel anlamdaki* gelişim, ilkokul öğrencileri evrecesinde gözlemlenmeye çalışılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Comrie (1976:1-2), *dilbilgisel zamanı* konu edilen olay ya da durumun meydana gelişinin konuşma anına göre geçmişe, şimdiye ya da geleceğe yerleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Ancak, aynı dilbilgisel zamanda konumlanan durum ya da olaylar arasında, “iç yapı” açısından hâlâ bazı zamansal (temporal) farklılıklar bulunabilmektedir. Uzun (2004:144) bazı dillerde aynı zamanı aktaran ama biçimce yine de farklı olan eylemlerin bulunduğunu ileri sürer. Aşağıdaki örneklerde bu durum gözlemlenebilir;

1 a. Ayşe atkı ördü.

b. Ayşe atkı öriyordu.

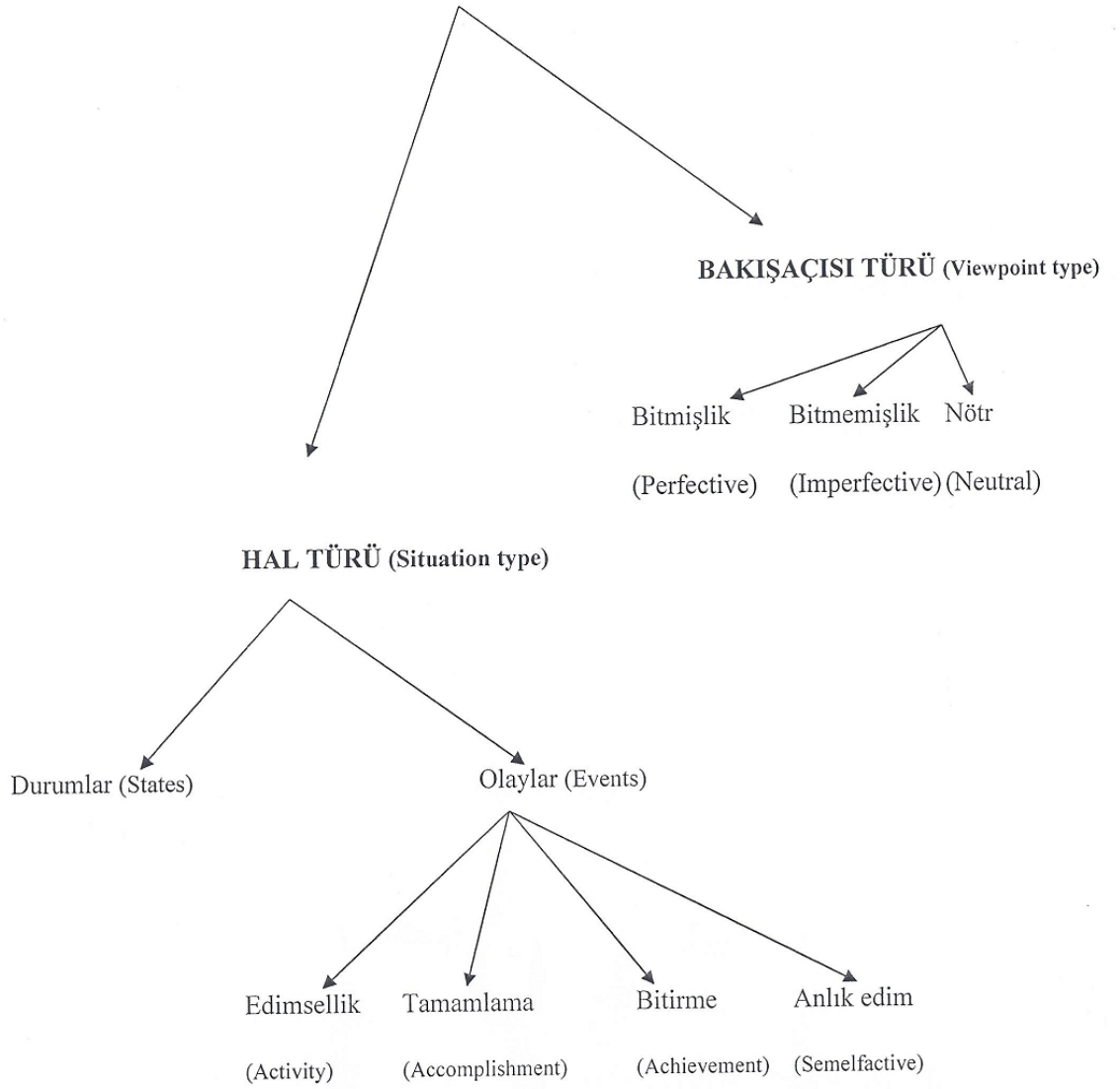
Aynı dilbilgisel zamanda (geçmiş zaman) gerçekleşmesine rağmen, 1a’da “bitmiş” (perfective), 1b’de ise henüz “bitmemiş” (imperfective) bir eylem söz konusudur. Dolayısıyla, dilbilgisel zamandan ayrı ve ondan bağımsız olarak olay veya durumların zamansal açıdan içsel düzenlenişlerini irdelemek de olanaklıdır.

Comrie, *dilbilgisel zaman* ve *görünüşün* ikisinin de, “zaman” kavramı ile ilgili olduğunu ancak bunu oldukça farklı yollardan gerçekleştirdiklerini belirtir. *Dilbilgisel zaman* bir gösterimsel (deictic) ulamdır. Durumları veya olayları konuşma anına ya da başka bir olayın oluş zamanına göre zamansal bir noktaya yerleştirir. *Görünüş* ise bununla ilgilenmez; durum ya da olay ne zaman olmuşsa veya olacaksa olsun onun zamansal iç yapısına nüfuz eder. Comrie, *dilbilgisel zamanın* “dışsal zaman” (external time), *görünüşün* ise “içsel zaman” (internal time) ile ilgili olduğunu ileri sürer (1998:5).

Smith (1991:XVII) görünüşsel kategorilerin dilden bağımsız olarak insanın bilişsel yetilerini temel aldığı söyler. İnsanlar, temel hâl türlerinin bilişsel ve algısal yetileri temelinde ayırt eder. Comrie’nin görünüş kuramına karşılık, Carlota Smith’in, “iki bileşenli görünüş kuramı”, bir bileşeniyle “eylem takımı”nı (verb constellation) “kılınma” (gerçekleştirilme) açısından incelerken, diğeriyle de “bitmiş/sürüyor olma” ekseninde incelemektedir. Birinci tip görünüş, yani *hâl türü* (situation type) Türkçe’ye *sözcüksel görünüş* veya *kılınış* olarak aktarılırken, diğer bileşen olan *bakışaçısı görünüşü*, eylemin aldığı biçimbirimlerle kodlandığından *dilbilgisel görünüş* (*grammatical aspect*) olarak da aktarılmaktadır.

Smith (1991:9) bir tümceyi oluştururken, konuşucunun “sınırlı” sayıdaki dilbilgisel biçimbirimler arasından bir seçim yapmak zorunda olduğunu belirtir. Bir araç olarak *görünüş*, Smith’in sınırlılığından ötürü *kapalı sistem* olarak tanımladığı bu dilbilgisel seçeneklerin yeterli gelmediği noktada devreye girerek, zamansal açıdan olayın başlama ve bitiş noktaları, süresi, anlık olarak gerçekleşip gerçekleşmediği, belli evrelerinin olup olmadığı, eğer varsa bu evrelerin birbirine benzer ya da farklı olup olmadığı gibi noktalarda dinleyiciye bilgi aktarır. Aşağıdaki görselde, Smith’in “iki bileşenli görünüş kuramı” özetlenmektedir.

Şekil 1. Carlota Smith (1991)'in İki Bileşenli Görünüş Kuramı
GÖRÜNÜŞ (Aspect)

Hâl Türü Görünüşü (Sözcüksel Görünüş)

Smith (1991), hâl türü kapsamında beş farklı eylem sınıfı tanımlamıştır. Bunlar, *durumsallık* (statives), *edimsellik* (activity), *tamamlama* (accomplishment), *bitirme* (achievement) ve *anlık edim* (semelfactive)'dir.

Bir eylemin hâl türünün belirlenmesi yalnızca eylemi değil, eylem öbeğini de içine alan bir inceleme gerektirmektedir. Sadece eylem dikkate alınarak yapılan görünüş belirlemeleri yanıltıcı olabilmektedir (Gökmen, 2003). Dolayısıyla, eylemin hâl türü ve eylem öbeğine dâhil olan zaman belirteçlerinin etkileşimi *görünüşsel anlam* açısından çok önemlidir. Smith (1991) hâl türünü durum ve olay olarak ikiye ayırmakta, ve olayı ise kendi içinde dört temel hâl türü ile açıklamaktadır. Hâl türlerine ilişkin açıklamalara geçmeden önce, bunları belirleyen için özelliklere değinmek yerinde olacaktır.

Smith (1991:29-30)'den özetlendiği şekliyle hâl türü görünüşünün belirleyici özellikleri, bir eylemin hangi hâl türü altında yer aldığı belirlenmesinde dikkate alınacak kriterleridir. Üç temel özellik bulunmaktadır; *durağanlık*, *son nokta* ve *sürerlik*.

±Durağanlık (±Stative): “Durağanlık” ve “hareket” arasındaki ayrım zihinsel tabanlıdır. Bu temel ayrım hâl türünü “durum” ve “olay” olmak üzere ikiye ayırır. Tüm durumlar [+Durağan] ve tüm olaylar [-Durağan]’dır. Durağanlık zamansal açıdan birbirinden farklılaşmayan anlardan oluşmaktadır. *Hastayım, memnunsun, Ankara ’dayım* gibi durumsal eylemler [+Durağan]’dır.

±Son nokta (±Telic): [+Son nokta]ya sahip olma *olay*lara has bir özelliktir. [+Son nokta] içeren olaylar belli bir amaca yöneliktir. Bu amaca ulaşıldığında bir durum değişikliği meydana gelir ve olay tamamlanır. “Hedef” bir doğal son noktadır. Örneğin, bir topa vurulduğunda, top harekete geçer ve ardından doğal bir sonlanma ile durur. Yani, hareket içeren olay, bir “durum”a dönüşür ve [+Durağan] özellik kazanır. *Bir tencere pilav yap-, bir araba resmi çiz-, odanın duvarlarını boya-* gibi eylemler son noktaları olan eylemlerdir.

±Sürerlik (±Duration): Diğer özellikler gibi, bu da zihinsel tabanlıdır. *Hatayı gör, öl-, bayıl-, yanıtı bil-* gibi anlık eylemler gerçekleşme süreleri milisaniyelerle ifade edilebilecek eylemlerdir ve [-Sürer] özellik sergilerler.

Durumsal Hâl Türü

Durumlar herhangi bir olay içermez. İçsel düzenlenişleri zamandan bağımsızdır, bu nedenle [+Durağan] niteliktedirler. *Olaylar* gibi kendilerini oluşturan daha ufak zamansal evrelere bölünemezler. Böylesi bir bölünme yapılmaya kalkışıldığında, herhangi bir evrenin diğerinden farklı olmadığı görülecektir (Smith,1991:37). Örneğin, “elma seven” bir kişi, bu beğenisine sonlu bir zaman aralığında değil, tüm yaşamına yaygın bir biçimde sahiptir. *Mutlu ol-, tok ol-, İngilizce bil-, sporu sev-* gibi eylemler durumsal hâl türüne örnek olarak verilebilir. *Durumların* diğer belirleyici özellikleri ise [-Son nokta] ve [+Sürer] olmalarıdır.

Edimsellik Hâl Türü

Bir *edimsel* eylem, fiziksel ya da zihinsel etkinlik içeren ancak belli bir amaç taşımayan bir sürece sahiptir. Sıradan bir son noktası olan fiziksel ya da zihinsel bir hareketlilik bildirir. *Durumsal* hâl türünün aksine, içsel düzenlenişleri zamandan bağımsız değildir, belirli bir zaman dilimine yayılır. Ancak, *edimsel* görünüşte eylemin amaç, sonuç, ürün, doğal son nokta gibi unsurlarından ziyade sadece fiziksel ya da zihinsel hareket kısmı ön plandadır. Eyleyen, edimsel eyleme başladığında eylemi ne zaman sonlandıracağı konusunda bir plana sahip değildir. Bu tür eylemler yarıda kesilseler dahi yarım kalmış olarak görünmezler. Sonlanmaları eyleyenin denetimindedir. Shirai ve Andersen (1995), edimsel eylemlerin iç evreleri olduğunu ancak bu evrelerin birbirinden farklı olmadığını belirtmektedir. Örneğin, *yürü-* eyleminin evrelerini düşünüldüğünde birbirini takip eden birbirinin aynısı adımlar görülecektir.

Smith (1991:46) üç tip *edimsellikten* bahseder;

- (i) Başlama ve bitiş sınırı belirsiz olan *dinlen-, bak-*, gibi eylemler.
- (ii) Sayılması zor ara aşamalardan oluşan *pirinç ayıkla-, ceviz kır-* gibi eylemler.
- (iii) tekerleği döndür-, yürü-, gibi bir çekirdek hareketin defalarca tekrarlandığı eylemler.

Edimsellik hâl türünün belirleyici özellikleri [-Durağan] [-Son nokta] ve [+Sürer]dir. *Edimsel* eylemlerin tamamlama hâl türü sergilemeleri olasıdır. Bu duruma aşağıdaki başlıkta değinilecektir.

Tamamlama Hâl Türü

Tamamlama hâl türü eylemleri, *edimsellikten* farklı olarak gelişigüzel olmayan, doğal bir son nokta ve somut bir ürün içerir. Değişim, işlemin ve sürecin tamamlanmasıdır. Kendi içinde birbirini takip eden evrelerden oluşur. Bu evreler nitelik olarak birbirine eş değildir (Smith,1991:49). Örneğin; *Hakan okula gitti* tümcesinde, eylemin tamamlanmasının bir süreç aldığı ve 100 yürüme adımı ile tamamlanabildiğini düşünelim. Öznenin her bir adımdaki okula göre fiziki konumu, yani uzaklığı farklı olacaktır. İlk adımını attığında okula 99 adım uzaklıkta iken, 90 adım attığında okula 10 adım mesafede olacaktır. *Tamamlama* eylemleri alt evrelere bölünebilir; *Yemek yap = Malzemeleri al+ hazırla + pişirme kabına koy + pişir*

+... gibi. Bu süreci oluşturan her bir evreden sonra bir değişim meydana gelir. Bu evreler arasında “bağlanabilme” özelliği bulunmaktadır.

Tamamlama eylemleri kesin bir bitişe sahiptir. Bu tip tümceler belli, tanımlanmış olaylara gönderim yapar Nesnenin sayılabilir olması ve miktar belirtilmesi sürecin ve sonucun sonlu (finite) olması sonucunu getirir. Örneğin;

3a. *Ali bir kardanadam yaptı.* [+Bitmişlik] Tamamlama

3b. *Ali kardanadam yaptı.* [-Bitmişlik] Edimsellik

Smith (1991:52), *tamamlama* hâl türü için başlıca eylem öbeği tiplerini şöyle verir;

- (i) Etkilenen nesne; *tahtayı kes-*, *camı kır-* *patatesi pişir-*
- (ii) Yapılandırılmış nesne; *ev inşa et-*, *resim yap-*
- (iii) Tüketilmiş nesne; *evi yık-*, *yemeği dök-*
- (iv) Etkilenen kişi; *dedeni sevindir-*, *çocuğu yıka-*
- (v) Hedef içeren yol; *Markete yürü-*, *dört ile yedi arası ders çalış-*

Eylemle birlikte kullanılan adsıl öğelerin nicelik durumlarının belirtilip belirtilmemesi, *edimsellik-tamamlama* ayrımında etkili olur. Örneğin, *bahçede yürü-*, *elma soy-* eylemleri *edimsel* iken, *bahçede yüz adım yürü-*, *iki elma soy-* eylemleri, başlama ve bitiş noktaları belli olduğundan *tamamlama* niteliği sergiler. *Tamamlama* hâl türünün belirleyici özellikleri [-Durağan] [+Son nokta] ve [+Sürer]dir.

Bitirme Hâl Türü

Bitirme hâl türü, bir hâl değişikliğine sebep olur ve *anlık* olarak zihinselleştirilir. *Kır-*, *bul-*, *zirveye ulaş-*, *terk et-*, *yeni biri ile tanış-* eylemleri tipik *bitirme* hâl türü eylemlerdir. Sonuç, hâl değişikliğinin bir sonucudur. Bitirme hâl türüne sahip eylemlerin alt evrelerden oluştuğu söylenebilir ancak bu durum, eylemin baskın anlık olarak görüntüsünü etkilemez. Bir maratoncunun yarışı bitirmesini sağlayan an tam bitiş çizgisini geçtiği andır. Bitmişliği sağlayan bu enstantanedir. Bu enstantane arkasındaki süreçten “ayrı” (detached) olarak düşünülmalıdır.

Smith (1991:61) *bitirme* hâl türü başlıca tiplerini şu şekilde açıklamaktadır;

- (i) Etkilenmiş nesne: *bardak kır-*, *kağıdı yırt-*
- (ii)Yapılandırılmış nesne; *bir şehir hayal et-*, *bir parametre tanımla*
- (iii)Tüketilmiş nesne; *bomba patlat-*
- (iv) Etkilenmiş deneyimci; *bir kıvruklu yıldız gör-*

Bitirme hâl türünün belirleyici özellikleri [-Durağan] [+Son nokta] ve [-Sürer]dir.

Anlık Edim Hâl Türü

Sadece Smith’in kuramına has bir hâl türü olan *anlık edimin* (semelfactive) kapsamına, tekrarlı biçimde artarda yapılabilen ancak bir kez yapıldığında dahi gerçekleşmiş kabul edilen *kapı çal-*, *öksür-*, *hıçkır-*, *göz kırp-* gibi eylemler girmektedir. Bu açıdan *anlık edim*, *bitirme* ile benzeşmektedir. Ancak Smith, *anlık edim* eylemlerin durum değişimi içermediğini ve sonucunda bir ürün ortaya çıkarmadığını belirterek, *bitirme* ile farkını ortaya koyar. (1991:55-57). *Anlık edim* hâl türünün belirleyici özellikleri [-Durağan] [-Son nokta] ve [-Sürer]dir.

Bakışaçısı Görünüşü

Bakışaçısı Görünüşü, aynen bir fotoğraf makinesinin objektifi gibi olayların zamansal bir fotoğrafını çeker. Bu fotoğraf, olayın bütününe ya da bir kısmını kapsayabilir. Ancak, dinleyicinin yorumlayacağı bilgi, anlatıcının *bakışaçısının* sunduğu kadar olanıdır (Smith, 1991:91). *Bitmişlik* (*perfective*) bakışaçısı bir olayı başlangıç ve bitiş noktaları belli, yani “bitmiş” olarak aktarırken, *bitmemişlik* (*imperfective*) bakışaçısı, başlangıç ve bitiş noktaları olmaksızın aktarım yapar. *Nötr bakışaçısı* ise durumun başlangıç noktasını ve en az bir kısmına dair “kısmi” bilgi aktarır. *Bakışaçısı*, odaklandığı durumun hâl türü

görünüşünden bağımsız ancak onunla etkileşim hâlinindedir. Aşağıda, aynı *bakışaçısı* türüne sahip ancak farklı hâl türleri olan iki tümce bulunmaktadır.

- 2 a. Bir kardanadam yaptılar. (tamamlama)
- b. Engin denizde yüzdü. (edimsel)

2 a ve b’de, aktarıcının başlayış ve bitişine tanık olduğu, *perfective* görünüşe sahip iki tümce verilmiştir. Şu tümceleri duyan dinleyicinin durumlar hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğuna bakalım;

- 3 a. Mehtap okula yürüdü. (tamamlama hâl türü- bitmişlik bakış açısı türü)
- b. Mehtap okula yürüyordu. (tamamlama hâl türü-bitmemişlik bakış açısı türü)

3 a’dan, olayın tamamlandığı ve doğal son noktasına ulaşıldığı bilgisi alınmaktadır. *Okula yürü-* eylemi, hedef içerdiği ve sonlu olduğu için hâl türü açısından bir *tamamlama* eylemdir. Ancak 2b dinleyiciye, olayın bitip bitmediği hakkında yeterli bilgi vermemektedir. Söz gelimi, eyleyen (Mehtap), belki de okula yürümekten daha sonra vazgeçmiştir. Dolayısıyla, burada *okula yürü-* eylemi taşıdığı [+SON NOKTA] özelliği olayın gerçekten tamamlanıp tamamlanmadığı konusunda dinleyiciye yeterli bilgi vermemektedir. Dinleyici burada bilgiyi, *bitmemişlik* (imperfective) bakışaçısı görünüşü ile, *-yordu* biçimbiriminden edinmektedir. Bir başka deyişle, eylemsel çekimi sağlayan biçimbirim, *bakışaçısı* görünüşünü de aktarmaktadır.

Zaman Belirteçleri

Zaman belirteçleri, dilbilgisel zamanla birlikte, eylemin zaman uzanımı içindeki konumunu belirler. Zaman belirteçleri bunun yanı sıra görünüşsel anlamın biçimlenmesine de katkıda bulunmaktadır. Smith (1991:154-5)’de, hemen hemen tüm dillerde görüldüğü ileri sürülen zaman belirteci tipleri şöyledir.

Zaman Odaklı Belirteçler

Zaman Odaklı belirteçler (locating adverbials), Smith tarafından *çerçeve belirteçler* (frame adverbials) olarak da adlandırılmaktadır. Bunun nedeni, eylemin gerçekleşimini zamansal açıdan çerçeveleyip sınırlandırmalarıdır. Bazı zaman odaklı belirteç örnekleri şöyledir; *yarın, ertesi gün, varduktan sonra, gelecek yıl, geçen kış...*

Sürerlik Belirteçleri

Sürerlik belirteçleri (durative adverbials) bir eylemin gerçekleşme zaman aralığındaki sürme zamanını yani göstermektedir (Gökmen, 2003). Zaman odaklı belirteçler gibi noktasal bir konumlanışa değil, bir sürece işaret ederler. Sürerlik belirteçleri şöyle örneklenebilir; *iki dakikalığına, üç gün boyunca, yaz süresince...*

Tamamlama Belirteçleri

Tamamlama Belirteçleri (completive adverbials) olayları bir sınırlı sürenin içine yerleştirirler ancak bu sürenin sonunda eylem de sonlanır. Diğer bir deyişle bir bitmişlik anlamı söz konusudur. Tamamlama belirteçlerine örnek olarak şunlar verilebilir; *bir gün içinde, bir haftada, bir saat içinde, sonunda...*

Sıklık Belirteçleri

Sıklık Belirteçleri (frequency adverbs) eylemin tekrarlanma sıklığını gösterirler. Sıklık belirteçleri şöyle örneklenebilir; *hep, hiç, sık sık, ara sıra, her gün, asla...*

Görünüş türü-belirteç uyumu

Bazı belirteçler, belli hâl türleri ile uyumlu bir biçimde kullanılabilirken diğer bazıları ile kullanılamamaktadır. Diğer yandan, bazı tür belirteçler ise eylemin hâl türünde değişime neden

olabilmektedir. Bu kısımda, görünüş türü ve belirteçler arasındaki uyuma dair bazı örneklemeler paylaşılacaktır.

Eylemin, eyleyenin “irade” ve “kontrolü” altında yapıldığını bildiren belirteçler *durumsal* hâl türü ile uyumlu değildir. (Taylan; 1996:155).

(4) O *bile bile* hasta*

(5) O *bile bile* onu beğeniyor*

Tamamlama zaman belirteçleri (Örn. *bir gün içinde, bir haftada, bir saat içinde, bir dakikada...*) normalde belirli bir hedef veya amaç içermeyen *edimsel* eyleme hedef ve son nokta kazandırarak edimsel hâl türünü *tamamlama* hâl türüne çevirebilmektedir. (Taylan,1996:156).

(6) Şehirde dolaştık. (*Edimsel*)

(7) *İki saat* şehri dolaştık ama hala göremediğimiz çok şey var. (*Edimsel*)

(8) Şehri *iki saatte* dolaştık. (*Tamamlama*)

Ancak, *Tamamlama zaman belirteçleri*, *bitirme* hâl türü ile uyumlu değildir.

(9) *İki saatte* araba ağaca çarptı*

Burada, “çarpma” eylemi anlık bir eylem olduğundan oluşumu süre gerektirmez. Ancak, söz konusu olan “çarpma” gibi istenmeyen ve kontrol dışı bir eylem değil de hedefe sahip bir eylemse, aşağıda görüleceği gibi hâl türü *tamamlamaya* döner. (Taylan,1996:156);

(10) *İki saatte* tepeye vardık. (*Tamamlama*)

Bitirme hâl türünün *aniden, ansızın, birdenbire* gibi ani oluş belirten belirteçlerle uyumlu olduğu görülür.

(11) *Aniden* araba ağaca çarptı. (*Bitirme*)

Ani oluş belirten belirteçler anlık edim hâl türü ile de uyumludurlar.

(12) Nazan *aniden* hapşırıldı. (*Anlık edim*)

Süerlik belirteçleri tekrarlı eylemler içeren *anlık edim* hâl türü ile uyumludurlar.

(13) Nazan, *on dakika (boyunca)* hapşırıldı.

Bakışaçısı görünüşüne gelindiğinde ise, *süerlik* ve *sıklık* belirteçlerinin *bitmişlik bakışaçısı* ile uyumlu olduğu görülmekte.

(14) Ali *iki senedir* burada çalışıyor/çalışmakta.

(15) İzmir’deyken lise arkadaşlarımla *sık sık* görüşüyorduk.

(16) O *bir aydır* burada.

Süerlik ve *sıklık* belirteçleri *bitmişlik* ile de uyumludur;

(17) Duygu *iki yıl* bu evde kaldı / kalmış.

(18) Kadın *yıllarca* orda burada çalıştı.

(19) Çocuk *ara ara* özel ders aldı.

Ancak, *süerlik* belirteçlerinin *bitmişlik* ile uyum sergilemediği görülür;

(20) Ali *altı aydır* burada çalıştı.*

(21) *Üç haftadır* bu işletmeyi devraldık.*

(22) Aylin *iki yıldır* bu evde kaldı / kalmış.*

AMAÇ

Bu araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır;

1. Araştırma grubu (ilkokul birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri) yaş (sınıf kademesi) değişkenine göre görünüşsel edim açısından ne tür nitelikler sergilemektedir?

2. Görünüş türleri arasında, araştırma grubunun edimsel düzeyi açısından farklar var mıdır? Varsa, bunun olası nedenleri nelerdir?

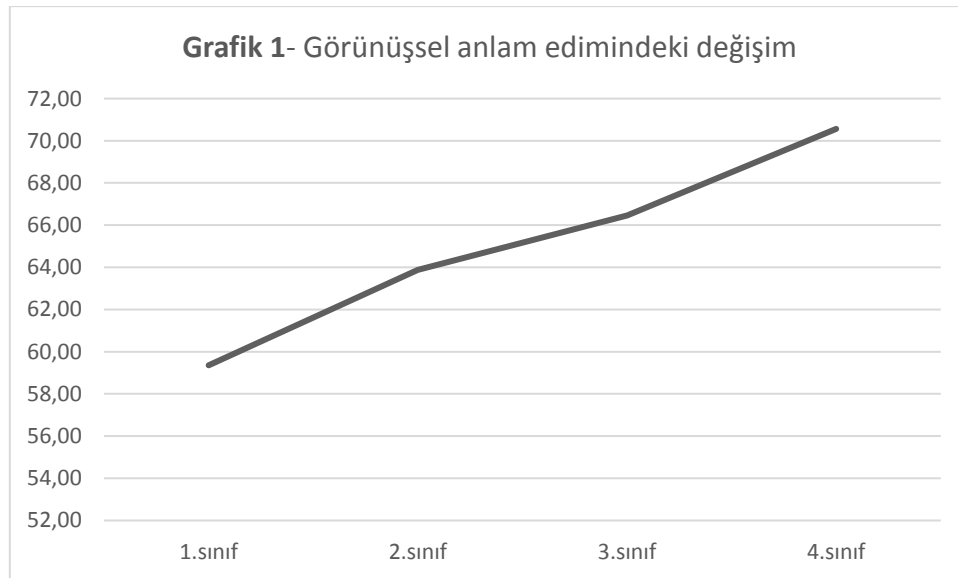
YÖNTEM

Bu araştırmada, ilkokul birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflardan oluşan 220 kişilik araştırma grubuna altı bölümden oluşan bir yazılı test uygulaması (bkz. Ek 1) yapılmıştır. Araştırma grubu rastgele seçilmiş 55 birinci, 60 ikinci, 52 üçüncü ve 53 dördüncü sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcılardan, ana dillerine ait sezgisel bilgilerini kullanarak formlarda verilmiş olan tümcelerin “anlamsal kuruluş” olarak DOĞRU veya YANLIŞ olduğuna karar vermeleri istenmiştir. Formlarda; *durumsal, edimsel, bitirme, tamamlama, anlık gerçekleşim, ve bakışaçısı* görünüş türlerini içeren toplam 59 tümce kullanılmıştır. Tümceler, eylem-zaman belirteci uyumu açısından “DOĞRU” (örn. “Canan bazen hasta, bazen değil”) ve “YANLIŞ” (örn. “Erol bazen satranç biliyor”) örnekler içermektedir.

Veritabanı iki açıdan incelenmiştir; birinci incelemede, katılımcıların DOĞRU/YANLIŞ değerlendirmelerindeki isabetlilik düzeyi, sınıf kademeleri bazında sonuçları ve sınıflar arası değişim açısından incelenmiştir. Veritabanı ikinci olarak, katılımcıların hangi görünüş türlerini daha kolay ve doğru değerlendirdiği, hangilerinde ise zorlandığı çerçevesinde de incelenmiştir. Burada gözlemlenmeye çalışılan alan ilkokul Türkçe dersi müfredatında yer almadığı için, çocukların anadili edinim sürecinin bir parçası olarak incelenmiştir. Bu çalışma bu açıdan bir tespit yapma amacı güttüğünden çocuklar için *başarılı/başarısız* terimlerinin kullanımından özellikle kaçınılmıştır.

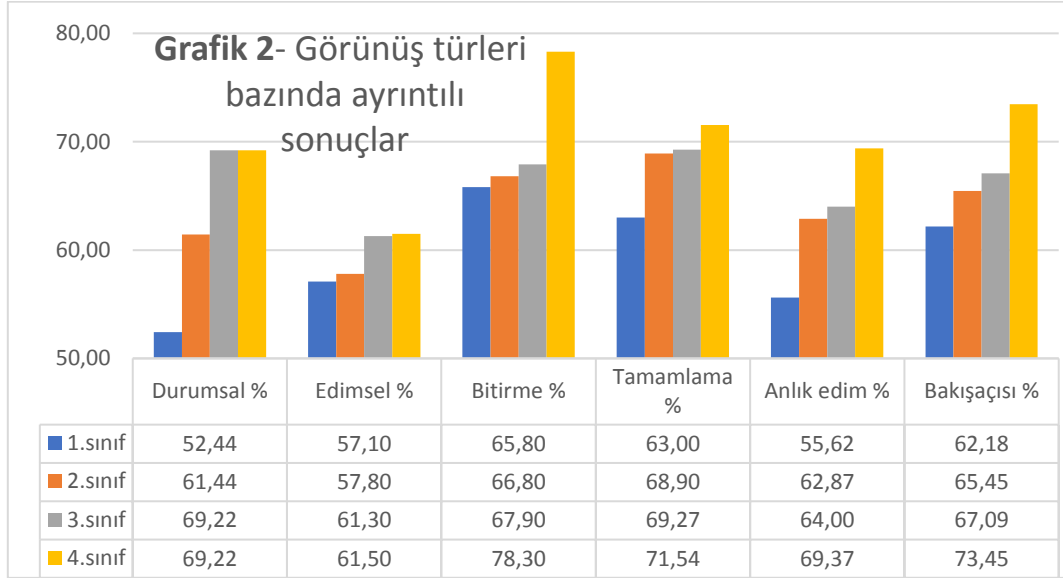
BULGULAR

Sınıf kademeleri bazında sonuçlar incelendiğinde, Katılımcıların DOĞRU/YANLIŞ değerlendirmelerindeki isabetlilik üzerinden elde ettiği puanların sınıf kademesindeki yükselişe (yaş artışına) koşut olarak arttığı gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, deneklerin hâl türü ile zaman belirteçleri arasındaki etkileşiminin oluşturduğu *görüüşsel anlamı* değerlendirebilme becerilerinin birinci sınıftan itibaren gelişim gösterdiği görülmektedir. Grafik 1’den de izlenebileceği gibi, sınıf kademelerinin tüm görünüş türlerinden elde ettiği puanların ortalamalarının yüzde cinsinden değerleri birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar tutarlı bir biçimde artış sergilemektedir.

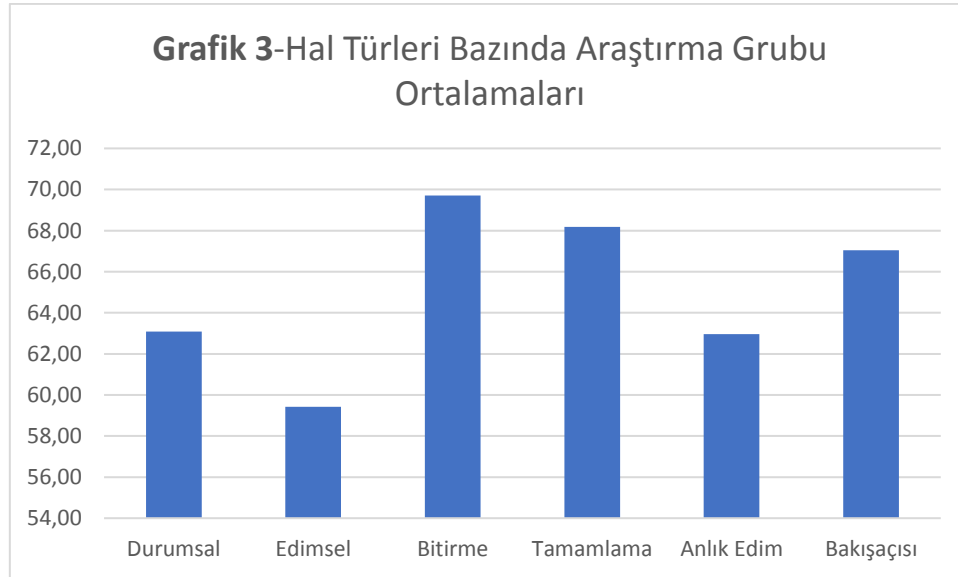

Aşağıda, Grafik 2’de ise görünüşsel anlamdaki değişimin ayrıntıları izlenebilir. *Durumsallık*, sınıf kademeleri boyunca değişimin ve gelişimin en fazla (yaklaşık %17 fark) olduğu hâl türüdür. Birinci sınıfların formlarda *durumsal* eylemlerle zaman belirteçleri arasındaki uyum üzerine yaptığı değerlendirmelerdeki isabetlilik, tüm sınıflar ve tüm hâl türleri göz önüne alındığında en düşük yüzde

oranındadır (%52,44). Genel olarak tüm sınıflar bazında incelendiğinde ise, en düşük puanların *edimsellik*-zaman belirteci ilişkisinin değerlendirilmesinde alındığı görülebilir.

Tüm sınıflardan oluşan araştırma grubunun görünüş türleri bazındaki isabetli değerlendirme ortalamaları aşağıda Grafik 3’te verilmiştir.

Buna göre, isabet ortalamalarının en yüksek olduğu türler sırasıyla *bitirme*, *tamamlama* ve *bakışaçısı* iken, en düşükler *durumsal*, *edimsel* ve *anlık edim* hâl türleridir. Grafik 3 ‘teki veriler, aşağıda sunulmuş olan Tablo 1’de detaylandırılmıştır.

Tablo 1. Puan bazında görünüş türleri sıralaması (soldan sağa, yüksek puandan düşüğe)

Sınıf	Görünüş türleri
1	Bitirme
2	Tamamlama
3	Tamamlama
4	Bitirme

Bitirme ve *tamamlama* hâl türlerinin en düşük puanların yer aldığı son üç sütunda/satırda yer almadığı görülmektedir. *Bakışaçısı* görünüşü ise bu kapsamda bir kez görünmektedir. Bu durum, bu üç görünüş türüne ait edimin daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. *Bitirme* ve *tamamlama* hâl türlerinin öne çıkan en önemli özelliği zamansal açıdan başlangıç ve bitişlerinin tanımlı olmasıdır. *Bardağı kır-*, *kağıdı yırt-*, *bayıl-*, *gör-* gibi *bitirme* ve *bir tencere pilav yap-*, *bir elbise dik-*, *yarım kilo ceviz kır-* gibi *tamamlama* eylem örnekleri gerek zamansal gerekse sonuçsal açıdan *edimsel* ve *durumsal* eylemlere göre daha tanımlıdır. *Bahçede gezin-*, *etrafa bakın-*, *televizyon seyret-* gibi *edimsel* eylemler ne kadar sürdüğü/sürdürüldüğü belirsiz eylemlerdir. Özellikle *tamamlama* eylemleri gibi iç evrelerden oluşmazlar, dolayısıyla baş, orta ve son noktaları birbirinden farksızdır. Gökmen (2003), 2;5-4;0 yaş arası okul öncesi çocuklarla yürüttüğü araştırmada, çocukların *zaman odaklı belirteçleri* istatistiksel olarak en fazla *tamamlama* eylemleri ile kullandığı bulgusuna ulaşmıştır.

Deneklerin *bakışaçısı* görünüşünde de eylemin devam etme ve bitmiş olma niteliklerini kolay anladıkları söylenebilir. Özetle, sınıf kademelerinin isabet yüzdeleri değerlendirildiğinde en düşük yüzdenin birinci sınıflar *durumsal* ve en yüksek yüzdenin dördüncü sınıflar *bakışaçısı* görünümünde elde edildiği görülmektedir.

Diğer yandan, katılımcıların *durumsal* ve *edimsel* hâl türü-zaman belirteci uyumunu değerlendirmede diğer hâl türlerine göre daha fazla zorlandığı görülmüştür. Bu hâl türlerinin en belirgin özelliği ise zamansal iç yapılarının *tamamlama* ve *bitirme* eylemlerinde olduğu kadar net olmamasıdır. Formlarda kullanılan *durumsal* eylemler iki tiptir; Birinci grupta belirtik eylem içermeyen tümceler bulunmaktadır; *Esra hasta*.

Canan bazen hasta bazen değil.

Erdal yavaş yavaş hasta.

Mehmet ikide bir hasta.

Fatmagül öğretmen on dakikadır sınıfta.

Fatmagül öğretmen on dakika sınıfta.

Fatmagül öğretmen on dakikada sınıfta.

Geleneksel dilbilgisince “ad tümcesi” olarak tanımlanan bu tümceler Uzun (2004:85) tarafından şu biçimde açıklanmaktadır; “Türkçe’de yüklemcil ögesi eylemcil olmayan tümceler bulunmaktadır. Ad tümcesi denilen tümcelerin yüklemcil ögesi, aslen bağımsız bir sözcüksel öge olan *i-* eylemidir. Bu eylem, zayıf bir ses içeriği taşıdığından güçlü bir kaynaşma eğilimindedir.” Araştırma grubunun, yukarıdaki (anlam açısından bazıları doğru, bazıları bozuk) tümcelerde bulunan “oluş” bildiren “örtük” eylem ile zaman belirteçleri arasında bağı doğru değerlendirmede zorlandığı görülmektedir.

İkinci grupta ise iki tümce bulunmaktadır;

Ali biraz satranç biliyor.

Erol bazen satranç biliyor.

Bu tümceler “belirtik” eylem (bil-) içermekle birlikte, bu eylem nitelik olarak durağan bir zihinsel eylem görünümündedir ve bir hareketi değil, zamana yaygın, sonlu olmayan bir durumu anlamsal olarak kodlar. Dolayısıyla, zamansal sınırları belirgin olmayan bu eylemin ve benzerlerinin de görünüşsel anlam çerçevesinde biraz daha zor kavrandığı gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada ilkokul birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflardan oluşan 220 kişilik araştırma grubuna altı bölümden oluşan bir test uygulaması yapılmıştır. Katılımcılardan, anadillerine ait sezgisel bilgilerini kullanarak formlarda verilmiş olan *durumsal*, *edimsel*, *bitirme*, *tamamlama*, *anlık gerçekleşim* ve *bakışaçısı* görünüş türlerindeki tümcelerin “eylem-zaman belirteci uyumu” açısından DOĞRU veya YANLIŞ olduğuna karar vermeleri istenmiştir.

Araştırmanın birkaç önemli sonucu bulunmaktadır. Birincisi, ilkokul çocukları eylem-zaman belirteci arasındaki ilişkinin doğru anlaşılması temelinde yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır. Bu dilsel beceri,

birinci sınıftan+ dördüncü sınıfa kadar tutarlı bir değişim ve gelişim göstermektedir. Test uygulamasında katılımcıların isabet performanslarının ortalama olarak %50 ile %70 arasında değiştiği görülmüştür. Araştırma grubundaki çocukların anadillerinin sözdizimsel, biçimbilimsel, sesbilimsel özelliklerine ve dilbilgisel zaman (tense) ile kiplik (modality) sistemine olan hâkimiyet düzeyleri dikkate alındığında, görünüşsel anlam gelişiminin daha uzun vadede tamamlanan bir dilsel yeti olduğu sezdirimi elde edilmektedir. Görünüşsel anlamın alt unsurları açısından bakıldığında, eylemin zaman açısından sınırlı (bounded) olması, durum değişimi içermesi ve hatta somut bir ürün ortaya çıkarmasının çocuk zihninde erken dönemlerde kavranabilmesi açısından avantajlar taşıdığı anlaşılmaktadır. Bulgular, bu niteliklere sahip olmayan eylem türlerinin zihinselleştirilmesinin biraz daha geç yaşlarda gerçekleştiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları
- Aksan, Y. (2003). “Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçe’de Kılınış”. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. s.68-81
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.
- Gökmen, S. (2003). “Görünüş Kuramı Çerçevesinde Zaman Belirteci-Hâl Türü Etkileşimi”. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. s.82-97
- Güven, M. (2008). “Görünüş Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Üzerine Bazı Gözlem ve Öneriler”. *Boğaziçi Üniversitesi Dilbilim Araştırmaları*, s.125-137.
- Önal, Ö. (2017). “İlkokul, Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde Ulamsal Örgütlenme Bağlamında Taksonomik Farkındalık”. *AÜ. DTCF Dergisi*.
- Önal, Ö. (2016). *2, 4, 6 ve 8.Sınıf Öğrencilerinde Ulamlştırma Eğilim Becerilerinin Gelişimi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Smith, C. (1991). *The Parameter Of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
- Taylan, E.E. (1992). “The Parameter Of Aspect in Turkish”. (Ed.) Ahmet Konrot. *Modern Studies In Turkish Linguistics*. Anadolu Üniversitesi
- Uzun, E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Kebikeç Yayınevi
- VanPatten, B.& Benati, A.G.(2015). *Key Terms In Second Language Acquisition*. Second edition. London: Bloomsbury.

Ek 1: Test formu**1.Bölüm (Durumsallık)**

Esra hasta.
Canan bazen hasta bazen değil.
Ali biraz satranç biliyor.
Erol bazen satranç biliyor.
Erdal yavaş yavaş hasta.
Mehmet ikide bir hasta.
Fatmagül öğretmen on dakikadır sınıfta
Fatmagül öğretmen on dakika sınıfta
Fatmagül öğretmen on dakikada sınıfta

2.Bölüm (Edimsellik)

Arkadaşlarla okul bahçesinde bir saat dolaştık.
Arkadaşlarla okul bahçesinde bir anda dolaştık
Zilin çalmasını 15 dakikada sınıfta bekledik.
Öğretmeni sınıfta bekledik, gelmeyince
beklemeyi bitirdik.
Arkadaşlarla okul bahçesinde bir saatte dolaştık.
Annem ve babamla alışveriş merkezini
15 dakikada gezdik.
Annem ve babamla alışveriş merkezinde 15 dakika
gezdik.
Serap on dakika elma yedi.
Ahmet on dakikada elma yedi.
Semra on dakikada üç elma yedi.

3.Bölüm (Bitirme)

Esra ekmeğe doğrarken parmağı
birden bire kesilmiş.
Dün akşam ekmeğe doğrarken parmağı
kesilmiş.
Ekmeğe doğrarken parmağı yavaş yavaş
kesilmiş.
Ekmeğe doğrarken parmağı iki dakikada falan
kesilmiş.
Ayşe kalemini isteyerek kaybetti.
Kalemi birdenbire kayboldu.
Kalemi yavaş yavaş kayboldu.
Kalemin kaybolması biraz zaman aldı.
Kalem on beş dakikada kayboldu.
Ayşe kalemini dün kaybetti.

4.Bölüm (Tamamlama)

Dün bir çiçek resmi yaptım.
Yarım saatte çiçek resmi yaptım.
Yarım saat çiçek resmi yaptım.
Bir çırpıda çiçek resmi yaptım.
Dün iyileştim.
İki günde iyileştim.
İki saatliğine iyileştim.
Yavaş yavaş iyileştim.
İyileşmem zaman aldı.
Birdenbire iyileştim.
İki gün iyileştim.

5.Bölüm (Anlık edim)

Ali bazen hapsirir.
Ali arka arkaya hapsirdi.
Canan biraz hapsirdi.
Canan aniden hapsirabilir.
Nezle oldum. Sürekli hapsiriyorum.
Annem yavaş yavaş hapsirdi.
Annem iki gün boyunca hapsirdi.
Mehmet isteyerek hapsirdi.

6.Bölüm (Bakış açısı)

Telefon çaldığında annem yemek
yapıyordu.
Telefon çaldığında annem yemek yaptı.
Annem yemek yaparken telefon
çalıyordu.
Annem yemek yaparken telefon çaldı.
Öğretmen sınıfa geldi ve çantasını
unuttuğu için yarı yoldan geri döndü.
Öğretmen sınıfa gidiyordu. Çantasını
unuttuğundan yarı yoldan geri döndü.
Çiçek resmini çiziyordum, yarısında
vazgeçtim.
Çiçeğin resmini yaptım, hala çiziyorum
Çiçek resmini bitirdim ama yarısında
vazgeçtim.
Ebru'yu gördüğümde okula gidiyordu
Ebru'yu gördüğümde okula gitti.